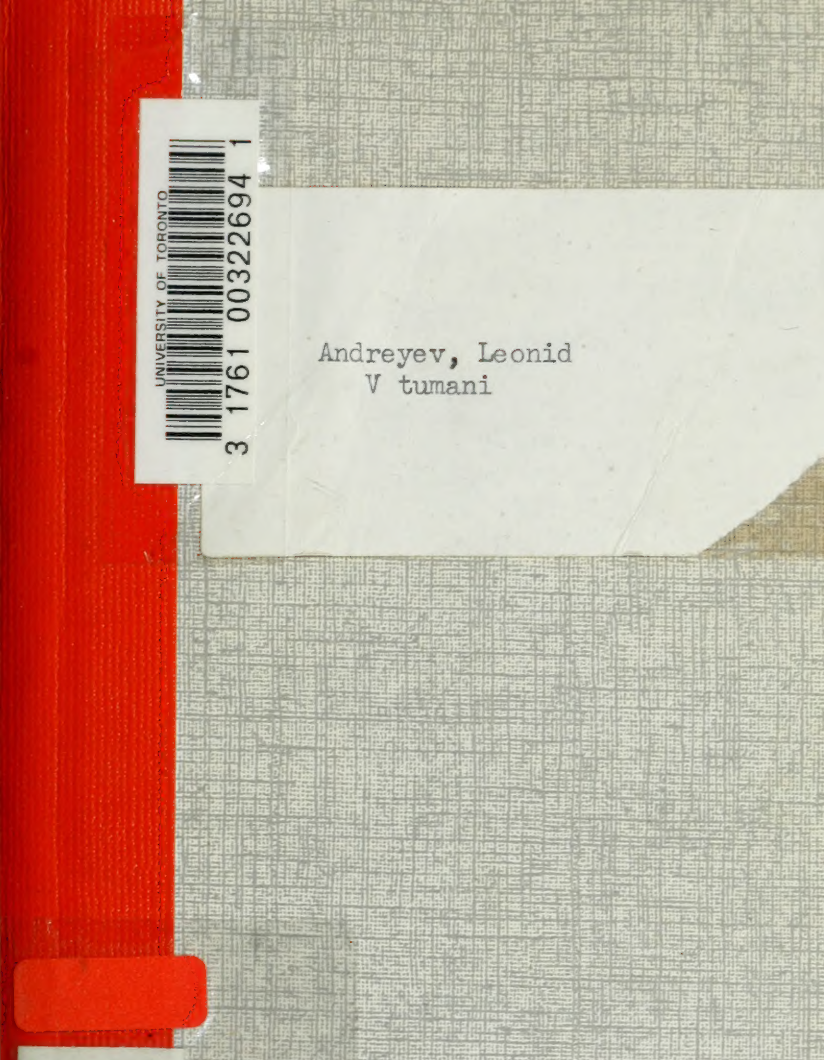
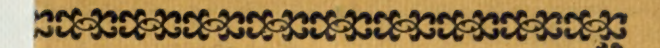

Andreyev, Leonid
V tumani

"Українська Видавнича Спілка"

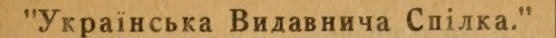
В ТУМАНІ

Оповідане Л. Андреєва
Переклад з російської
мови Ю. Т. П.

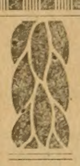
Ukrainian Publishing Co. — 2152 W. Chicago Ave.
CHICAGO, ILL.

"Українська Видавнича Спілка."

V TUMANI

В ТУМАНІ

Оповідане Л. Андреєва
Переклад з російської
мови Ю. Т. П.

Ukrainian Publishing Co. — 2152 W. Chicago Ave.
CHICAGO, ILL.

УКРАЇНА

Того самого дня, від самого ранку, на вулицях був дивний, нерухомий туман. Він був легонький і через него можна було бачити, він не закривав предметів, але все що через него переходило фарбовало ся в тревожний, темно - жовтий кольор, навіть свіжі румянці жіночих лиць, їх убраня, виглядали з під него, як чорна сітка на лици, темна і виразна. На полудень, де за густою масою хмар ховало ся осінне низьке сонце, небо було світляве, яснійше землі, а на північ воно спускало ся широкою, єднаково - темніючою завісою і коло самої землї ставало жовто - чорним і непроникновенім, як в ночі.

На тяжкім фоні його темні будови здавали ся світлясто - сивими, а дві білі колюмни при вході до якогось городу, спустошеного осіню, виглядали, як дві жовті свічки над покійником.

І кльомби в тім городї були пориті і потоптані грубими ногами, а на зломаних стебельках тихо умирали в туманї запізнені, хоровито - ясні цвіти.

І кільки не було людий на вулицях, всі вони спішили куди-сь і всї були сумні і мовчаливі. Сумний і

дивно тревожний був сей таємничий день, що задихав ся в жовтім тумані.

В їдальні вже годинник пробив дванайцяту годину, потім коротко пробив пів до першої, а в кімнаті Павла Рибакова було темно, як вечером і на всім лежало відбите, чорно - жовте освітлене.

Від него жовтіли, як стара слонова кість, зошити і папери, розкинені по столу і непорішена задача з альґебри, на одній з них, дивила ся своїми ясними цифрами і загадочними буквами, так само сумно і непотрібно, наче-б богато скучних років пронесло ся над нею, жовтіло від такоого освітленя і лице Павла що лежав на ліжку. Міцні, молоді руки його були закинені за голову і заголювали ся майже до ліктя, відчинена книжка лежала у него на грудях і темні очи його уперто дивили ся в ліпляну, розмальовану стелю. В ріжномаїтности і брудних тонах її фарбованя було щось нудне, скучне і без смаку, пригадаюче про десяток людий, котрі жили тут перед Рибаковими, спали, говорили, думали, робили щось своє — і на все положили свою чужу печатку.

А сї люди пригадували йому, Павлу, сотнї инших людий, про учителїв, про товаришів, про многолюдні голосні вулици, по котрих ходять женщини і про то, що для него найтяще і страшне — про що він хоче забути і не думати.

— Скучно... Ску-у-чно! — протяжно говорить Павло, зажмурує очи і протягаєть ся так, що носки чобіт доторкують ся до желїзних сторін ліжка.

Кінци густих бров його перекосили ся і по його лиці перебігала гримаса обридливого болю, сильно змінивши його лице; коли морщини розгладили ся, видко стало, що лице у него молоде і красне. А специяльно були красні його смішливі риси повних губ, а то, що у него від молодости не було вусів, робило їх ще більше чистими і милими, як у молоденької панночки.

Але лежати з закритими очима і бачити—в темноті закритих рясниц все то страшне, про що хочеть ся забути назавше, було ще більше болюче, і очи Павла з відновленною силою відчинили ся. Від їх блудного блеску на лиці його появили ся тіни старости і тревоги.

— Бідний я хлопець! Бідний я хлопець! — тихим голосом пожалїв він сам себе і повернув свої очи до вікна, жадібно шукаючи світла, але його не було, і жовта пітьма уперто лїзла в вікна, розливала ся по кімнаті і так виразно відчувала ся, наче-б її можна було звязати пальцями. І знова перед його очима відкрила ся розмальована стеля.

Канти стелї були ліплені і представляли руське село: попереду стояла хата, яких ніколи не буває в дійсности, коло неї застив мужик (селянин) з піднятою головою, а палка в руках була вище него, а він сам був вище хати; далї кривила ся маленька церковка, а коло неї випихав ся наперед величезний віз з таким маленьким коником, що наче-б се не був кінь, але пес. І навіть морда у него була довга, як у пса.

Потім знова в такім самім порядку: хата, великий мужик, церков і величезний віз, і так навколо кімнати. І все було жовте на брудно - рожевім фоні, калїчно-скучне, що пригадувало не село, але чиєсь сумне і безцїлне жите.

Бридкий був «артист», що лїпив село і не дав йому анї одного дерева.

—Коли-б хоть снїдане скорше — прошопотїв сам до себе Павло, хотяй йому не хотїло ся їсти і нетерпеливо повернув ся на бік. При сім його русї книжка упала на підлогу і листи її помішали ся, але Павло не протягнув своєї руки до неї і не підніс її. На книжцї було написано «Бокль. Історія цівілїзації» — і се пригадувало про щось старе, про «много» людий, котрі вже віками старають ся устроїти своє жите в котрім все незрозуміле і робить ся з жорстокою конечностю, і про то сумне і пригноблююще, як зроблене переступство, про що не хотїв думати Павло. І так захотїло ся світла, великого і ясного, що аж закололо в очах. Павло встав, обійшов упавшу книжку і почав підтягувати фіранки в вікнї, стараючись роздвинути їх, як можна ширше.

— А, чорт! — лаяв ся він і відкидав фіранки, але вони рівнодушно падали назад рівнодушними складками. Раптово він встав і стративши всю енерґію, лїниво роздвинув їх і сїв на холодний підвіконник.

Туман стояв і небо за сивими дахами було жовто - чорне, і тїнь від него падала на хати і дорогу.

Тиждень назад випав перший часовий сніг, ростопив ся і від того часу на вулици зробило ся сиве, ліпке болото. Місцями мокрі каміня відбивали чорне небо і блестіли кривим і темним блеском, і по нїм, тремтячи і колисаючись, котили ся фіякри. Торохкотїня на верху не було чути — воно завмирало в туманї, безсильне, підняти ся над землею і сей неторохкотючий рух, під чорним небом, посеред темних, промокших хатів, здавав ся безцїльним і скучним.

Але межи ідучими і їдучими були женщини, і їх присутнїсть придавала малюнку таємничий і тревожний зміст. Вони ішли по якомусь свойому дїлу і були, здавало ся, такі звичайні і непримітні, але Павло бачив їх дивну і страшну самостійність: вони були чужі всій иншій товпі і не змішували ся з нею, але були як огники посеред пітьми.

І все було для них: вулици, доми і люди, і все рвало ся до них, жаждало їх і не розуміло. Слово «женщина» було огненними буквами випалено в мозку Павла; він первим бачив його на кождім отвореній сторінцї; люди говорили тихо, але коли зустрічало ся слово «женщина», вони начеб викрикували його і се було для Павла найбільше незрозуміле, найбільше фантастичне і страшне слово. Острим і підозрілим поглядом прослїжував він кожду женщину і дивив ся так — наче-б вона зараз прийде до його дому і взорве його зі всіма людьми, або зробить щось ще гірше.

Але коли він припадково наткнеть ся на крас-

неньке. Дівоче лице, він якось цілий підтягаєть ся робить приємне і красне лице і приказує очима, щоби вона обернула ся і подивила ся на него. Але вона не обернула ся і в його грудях стало пусто, темно і страшно, як в пустім домі, через котрій перейшла темна чума і убила все живуче і дошками позабивала вікна.

— Ску-у-чно! — поволи сказав Павло і відвернув ся від вулиці. В їдальнї, що була коло його кімнати, давно вже ходили, розмовляли і стукотїли начинєм. Потім все замовкло і почув ся голос господаря Сергїя Андреєвича, батька Павла, горловий гучний басок. При перших його круглих і приємних звуках наче-б пахнуло добрими сиґарами, розумною книжкою і чистим біллєм. Але тепер і в него голос був наче-б тріснувший або покороблений, начеб в горло до Сергія Андреєвича забрав ся брудно - жовтий, сумний туман.

— А молодик — то наш, ще спить?

Відповіди матери Павло не чув.

— І до церкви в гімназію з певностю не ходив?

Відповіди знова не було чути.

— Ну, певно - - говорив тато з насмішкою — звичай устарівший і... Закінченя слів Павло не чув, позаяк Сергій Андреєвич повернув ся; однак з певностю він сказав щось смішне, бо Лїля, дзвонко зареготала ся. Коли батько Павла мав проти него яке-сь тайне невдовольство, він сварив його за то, що в свята він пізно встає і не ходить на «Службу Божу», хотяй сам в релігії був цілковито обоятний і не був в цер-

ьви вже яких двайцять літ — від того часу, як оженив ся.

І від самого літа, відколи вони жили на літниках, він мав щось проти Павла, а той думав, що він догадує ся. Але тепер він похмурно порішив:

— Най його!

Взяв зі стола зошит і удав що читає. Але очи його ворожо і осторожно були направлені на їдальню, як у людини, котра призвичаяла ся завше ховати ся ї очікувати нападу.

— Покличте Павла! — сказав Сергій Андреєвич.

— Павел! Павлуша!... — покликала його мати.

Павло скоро устав і певно, зробив собі біль: він зігнув ся, лице його перекосило ся в ґримасу страждання і руки притулили ся до живота. Поволи він випрямив ся, зтиснув зуби, від чого кутики роту притягнули ся до бороди і тремтячими руками він поправив своє убране. Потім лице його зблідло і стратило який будь вираз, як у сліпця і він пішов в їдальню, рішучо ідучи, але заховуючи в своїм ході сліди відчуваня жорстокої боли.

— Що робив? — коротко запитав Сергій Андреєвич: вони не здоровали ся рано.

— Читав! — так само коротко відповів Павло.

— Що?

— Бокля.

— То-то, Бокля! — сказав Сергій Андреєвич, з погрозою, глядючи на сина через окуляри.

— Ну, що? — рішучо і визивно відповів Павло і подивив ся на батька прямо в лице. Той помовчав хвилинку і зазначаючи, сказав:

— Нічого.

Тут вмішала ся в розмову Лілєчка, котрій стало жаль брата: — Павлуню, ти вечером будеш у дома?

Павло мовчав.

— Хто не відповідає, коли його запитують, того звичайно називають невихованим. Яка ваша опінія на се Павло Сергієвич? — запитав його тато.

— Ну і треба тобі, Сергій Андреевич — вмішала ся в розмову мати. — Їш, а то і шниціі будуть зимні. Що за поганий день, хоч лямпи світи! і не знаю як я поїду.

— Буду... — відповів Павло до Лілєчки, а Сергій Андреєвич поправив свої окуляри і сказав: — Мелянхолії я сей не зношу, світового жалю...

Порядний хлопець повинен бути веселий, жвавий..

— Не можна, щоби завше було весело — сказала Лілєчка, котрій власно завше було весело.

— Я не требую, щоби люди насильно веселили ся. Ти чому не їш? Я тебе питаю, Павле!

— Не хочу.

— Чому не хочеш?

— Не маю апетиту.

— А вчора де був вечером? Волочив ся?

— Дома був.

— То-то дома!

— А деж менї бути? — грубо запитав Павло.

Сергій Андреєвич відповів з їдовитою чемностю:

— Звідкіль-же менї знати всї міста — він підкреслив слово «міста» — котрі посїщає Павло Сергієвич? Павло Сергієвич вже дорослий: у Павла Сергієвича вже скоро вуси виростуть; Павло Сергієвич вже може і горівку пє — звідкіль я знаю?

Снїданє продовжали мовчаливо, і все, на що тільки падало світло з вікна, виглядало жовтим і дивно похмурним. Сергій Андреєвич пильно і випитуючи дивив ся в лице Павла і думав: «І під очима круги. Але невже се правда, що він вже близький з женщинами, така ще дитина?»

Се страшне і мучаюче запитанє, продумати котре до кінця у Сергія Андреєвича не хватало сил, явило ся недавно в лїтї, і він ясно памятає, як то стало ся, і він нїколи не забуде. За маленькою шопкою, де була густа трава, а біла березка кидала холодну тінь, він нрипадково знайшов змятий кусок паціру. Було в тим листку щось дивне і тревожне, бо так змяти тодї можна, коли чуєте до него ненависть і гнїв — і Сергій Андреєвич підняв його, росправив і подивив ся. То був малюнок. Спочатку він не зрозумів, усміхнув ся і подумав: «се Павла малюнок! Красно малює!» Потім він повернув його боком і роспізнав виразно безобразний брудний і цїничний образок женщини...

— Що за паскудність — сказав він сердито і

кинув папірець. Пізнійше, мінут через десять, він вернув ся назад за ним, взяв його до себе в кабінет і довго розглядав, стараючись порішити їдовиту і мучаючу гадку — чи рисував се Павло, чи хто инший?

Він не міг собі представити, щоби таку брудну і похабну річ міг рисувати Павло і рисуючи, знати все то, що було роспутного і бридкого в тім малюнку.

В сміливости ліній малюнку видко було практичну роспутну руку, без ваганя підходячу до самого найскритійнійшого, про що незіпсутим людям соромно навіть думати; в пильности, з якою малюнок направляв ся радиркою і підфарбовував ся червоним олувком, була наївність глубокого нерозуміючого упадку. Сергій Андреєвич дивив ся і не вірив очам, щоби його Павло, сей розумний і розвинений хлопчик, всї думки котрого він знає, міг своєю рукою, рукою міцного і чистого юнця рисувати таку бридкість і знати і розуміти все то, що він рисує. І для того, що було йому тяжко повірити, що то зробив Павло, порішив, що се зробив хто-сь инший; однак папірчик заховав і коли побачив Павла, що зіскочив з велосіпеду, веселого, живого, ще повного чистого воздуху поля, по якому він розїздив — він ще раз порішив, що то не Павло зробив і утїшив ся.

Однак радість та скоро пройшла і вже за пів години Сергій Андреєвич дивив ся на Павла, і думав: хто сей чужий і незнайомий молодець, дивно високий, дивно подібний на мущину? Він говорить грубим і му-

жеським голосом, богато і жадібно їсть, спокійно і независимо наливає в шклянку вина і авторитетно жартує з Лілею. Він називає ся Павлом і лице у него Павла, і сміх у него Павлів і коли він обгриз верхнє скоринку, то обгриз її, як Павло, однак Павла в нім нема.

— А скільки тобі літ, Павле? — спитав Сергій Андреєвич. Павло засміяв ся.

— Старий вже я, татусю! Скоро висімнайцять буде....

— Ну ще далеко до висімнайцяти — поправила його мати — ще на 6 грудня буде висімнайцять.

— А вусів нема! — сказала Ліля. І всі стали жартувати, що у Павла нема вусів, а він удавав, що плаче; а після обіду наліпив собі на губи вату і говорив голосом старого діда:

— А деж моя, старенька? — І ходив, як розслабленний. І тут ще Ліля зауважала, що Павло, щось занадто веселий; після чого Павло нахмурив ся, зняв вуси і пішов в свою кімнату. І від сего часу Сергій Андрієвич шукав колишнього милого, добре знанного хлопця, а заміст того встрічав щось нове, загадкове і мучаючись не розумів...

І ще нове знайшов він тоді в Павлї: що син його стало переживає якісь дивні настрої: один день буває веселий і жартовливий, або знова по цілих годинах хмурить ся, робить ся уразливим і неприємним, і хоч сего стримуєть ся, однак видко, що для сего уживає він силу волї, щоби заховати якісь невідомі при-

чини. І було дуже неприємно бачити, що дуже близька людина сумує, і не знати на то причини, і через се близька людина робить ся далека і чужа. Вже по одному тільки тому, як входив Павло, як він без апетиту пив чай, ростирав пальцями хлїб і дивив ся на бік, в сусїдний лїс — тато відчував його кепский настрій і злостив ся.

І йому хотїло ся, щоби Павло зауважив се і зрозумів, яку непріємність він робить батькови своїм кепським настроєм, але Павло не зауважував і скінчивши чай, відходив.

— Куди ти? — спитав Сергій Андреєвич.

— В лїс.

— Знова в лїс! — сердито зауважив тато.

Павло здивовано поглядів на батька.

— А що? — таж я що дня хожу до ліса.

Батько мовчки відвертав ся, а Павло відходив і по його широкій, колисаючій спинї видко було, що він навіть не задумував ся, чого гнїваєть ся тато і навіть забув, що він існує.

І вже давно Сергій Андреєвич хотїв рішучо і відверто поговорили з Павлом, але занадто мучаючою мусїла бути ся розмова і для того він відкладав з дня на день. А з переїздом в місто Павло став специяльно сумний і нервовий і Сергій Андреєвич бояв ся за себе, що не зможе говорити досить спокійно і переконуючо. А сего дня, за довгим і скучним снїданем, порішив, що сего дня поговорить з ним. «Можливо, що він тільки залюбив ся, як залюблюють

ся всї молоді хлопці і дївки» — супокоював він себе. «Ось і Лїлька залюбила ся в якого-сь Авдієва, а я не памятаю який він, здає ся, гімназіяст».

— Лїля! Авдієв сегодня буде? — спитав Сергій Андреєвич з насильною підкреслюючою рівновагою.

Лїля злякано замахала своїми довгими віками, випустила з рук грушу і сказала:

— Ах!...

Потім полїзла під стіл за грушою і коли вилїзла з відтам, то була червона, і навіть голос її звучав якось червоно.

Тінов буде, Поспілов буде і Авдієв також буде.

В кімнаті Павла стало трошки яснійше і лїплене село на стелї виглядало виразнійше з тупим і наївним самодовольством. Павло сердито відвернув ся і взяв книжку, але скоро положив її собі на груди і став думати про то, що сказала Лїлєчка: гімназіястки прийдуть. Се значить, що буде і Катерина Реймер — завше серіозна, завше задумана, завше щира Катерина Реймер. Ся думка була, як огонь, на котрий упало його серце і зі стогнанєм він відвернув ся і заховав своє лице в подушку. Потім, так само скоро прийняв знова то саме положенє і зігнав з своїх очий дві сльозинки і став дивити ся в стелю, але вже не бачив анї великого мужика з ще більшою палкою, анї величезного часу. Він пригадав лїтники і темну ніч в липні...

Темна була та ніч і звізди тремтїли в синій безднї неба, а з низу гасила їх, підносячи ся з небозводу чорна хмара. І в лїсї, де він лежав за кущами, було

так темно, що він не бачив своєї руки, а часами йому видавало ся, що і самого його нема, а є тільки мовчалива і темна пітьма. Далеко во всї сторони стелив ся світ, і був він безконечний і темний і цїлим одиноким і журливим серцем відчував Павло його невиміряну і чужу громадину. Він лежав і очікував, коли по тропінцї пройде мимо него Катерина Реймер з Лїлечкою і иншими веселими, безжурними людьми, котрі живуть в тім чужім для него світї і є чужі для него. Він не пійшов з ними, так як любив Катю Реймер чистою, красною любовю, і вона не знала про сю любов і нїколи не могла-б поділяти її.

І йому хотїло ся бути одному коло Катерини, щоби глубше відчути її неприступну красу і всю глубину свого горя і одинокости. І він, лежав в корчах, на землї чужій для всїх людий і чужій для житя, котре цїлою своєю красою, піснями і радощами проходили мимо його — проходили в сю темну ніч червня.

Він довго лежав і пітьма стала густійша і чорнійша, коли далеко з віддаленя почули ся голоси, сміх, хрустїнє сучків під ногами і ясно стало, що іде много молодого і веселого народу.

І все се рухало ся товпою веселих звуків і стало вже цїлком близько.

— Ох, таточку! — говорила Катерина Реймер, густим і звучним контральто: та тут голову розібєш. Тінов, присвітіть!

Из пітьми прошипів дивний і смішний звук шуканя по кишенї.

— Сірники загубив, Катерина Едуардовна.

Серед сміху прозвучав инший голос, молодий сміливий бас.

— Позвольте мені, Катерина Едуардовна, вам посвітити! — Катя Реймер відповіла і голос її був серіозний і змінений:

Дуже прошу, Николай Петрович!

Сірник шаркнув і секунду горів яркпм, білим світлом, виказуючи з пітьми тільки тримаючу її руку, наче-б вона висїла в воздусї. Потім стало ще темнійше і всї зі сміхом і жартами рушили вперед.

— Дайте вашу руку, Катерина Едуардовна! — прогомонїм той самий молодий густий басок. Хвиля мовчанки, покіль Катя Реймер давала свою руку, а потім тверді, мужеські кроки, а рядом з ними скромне шелестїнє убраня. І той самий голос тихо і нїжно спитав:

— Чому ви такі сумні, Катерина Едуардовна?

Відповіди Павло не почув, бо ті вже пройшли мимо него; голоси стали вже тихшими, віддаленими, вибухли ще раз, як завмираюче полумїнє огнища і загасли....

І коли здавало ся, що нїчого вже нема, окрім глухої пітьми і мовчанки, з несподіванною дзвонкостю залунав жіночий сміх, такий ясний, невинний і дивно лукавий, наче-б засміяла ся не людина, але молода темна береза або хто-сь, що ховав ся в її галузках. І наче-б розбігаючий топіт пролетїв по лїсу і все, що очікувало його, замовкло — коли мужеський голос

як золото мягонький, блескучий і дзвонкий заспівав високо і пристрасно:

— Ти мені сказала: так — я люблю тебе!...

Такий, осліплюючи, блискучий, такий повний живої сили, був той голос, що зарухав ся, здавало ся, ліс і щось осліпляючо — ясне, як світляки - мухі в танці, мелькнуло в очах Павла.

І знова ті самі слова і дзвеніли вони одностайно, як глухі, нероздільмі зітханя:

...Ти мені сказала: так — я люблю тебе!...

І ще, і ще, з безумною упертостю, говорив співак все ту саму коротку і довгу фразу, наче-б вбивав її в пітьму. Здавало ся він не міг застановити ся; і з кождим повторенєм горячий призив ставав все сильнійшим і міцнійшим. Вже безжалістність звучала в нім — блідло чиє-сь лице — і щастє так подібне, ставало ся смертельною журбою...

Хвилина чорного мовчаня — далекий, тихо блескучий, загадковий, як зоря, жіночий сміх — і затихло все і тяжка пітьма наче-б придусила ідучих. Стало мертвенно, тихо і порожно, як в порожній просторонї на тисячу міль над землею. Житє пройшло мимо зї всіма його піснями, любовю і красою — пройшло в ту темну ніч липня.

Павло встав з корчів і тихо прошопотів:

— Чому ви такі сумні, Катерина Едуардовна? — і тихї слези появили ся у него в очах.

— Чому ви такі сумні, Катерина Едуардовна?—

повторяв він і без цїли йшов в пітьму згущающої ночи.

Одного разу він цїлком близько підійшов до дерева, доторкнув ся і застановив ся нерозуміючи.

Потім обняв ствол дерева рукою, притулив ся до него лицем, як до приятеля і завмер в тихім відчаяню, котре було без слез і шаленного крику. Потім він тихо відступив від дерева, що його приголубило і пішов дальше.

— Чому ви такі сумнї, Катерина Едуардовна? — повторяв він, як жалібну пісню, як тиху молитву відчаяня і вся душа його била ся і плакала в сих звуках. Грізна пітьма обхоплювала її, і повна великої любови, вона молила ся про щось, ясне, чого не знала і від того така горяча була її молитва. Вже не було в лїсї анї супокою, анї тишини: дихане бурп заколисало воздух і повільно зашуміли вершки дерев і сухим сміхом перебіг по листях вітер. Коли Павло вийшов на прогалину з лїсу, вітер ледво не зірвав з него шапки, а властиво ударив його в лице холодом, свіжостю і запахом жита. Було величаво і грізно.

З заду чорною і глухо стогнучою масою взносив ся лїс, а з переду тяжка і чорна, як пітьма, прийнявша форми, рухала ся хмара. І під нею стелило ся поле жита і було воно цїлком біле і для того, що воно було таке біле серед сеї пітьми, коли нї звідкіля не падало світло, з'являв ся який-сь незрозумілий і таємний страх.

І коли перерізала небо блискавиця і хмари рисо-

вали ся тонкою, тревожною масою тінів, на полю від краю до краю стелив ся широкий, золотисто - червоний огонь і колося бігли, склонивши голови, як налякане стадо — біглп в сю грізну ніч липня.

Павло зійшов на високий вал, розставив руки і наче-б звав до себе на груди і вітер, і чорну хмару, і все небо і таке прекрасне в своїм огненнім гніві. І вітер крутив ся по його лици, наче-б обмацуючи його, і зі свистом вривав ся в гущу листів а хмара загорала ся і греміла і низько зігнувшись, бігли колося.

— Ну, іди! іди! — кричав Павло, а вітер підхоплював його слова і злобно пхав їх назад в його горло, і серед гуркотіня неба не чутки було сих бунтуючих і молитвенних слів, з котрими маленька людина звертала ся до великого і невідомого.

Се було літом в в темну ніч липня.

Павло дивив ся в стелю, усміхав ся любовною і гордою усмішкою, і на очах його виступили слези.

«Який я став плаксивий!» — прошопотів він, качаючи головою і наївно, по діточому витирав пальцями свої очи. З надією обернув ся він до вікон, але з відтам сурово і скучно дивив ся брудний містовий туман і все було від него жовте: стеля, стіни і помята подушка. І налякані їм чисті привиди минулого замелькотіли, посивіли і зникли десь — в чорній ямі, штовхаючись і стогнучи.

— Чому ви такі сумні? — говорив Павло, як яке чарівне заклинане, як мольбу о милосердіє, але безсильна вона була перед ними, ще більше смут-

ними і страшними привидами. Як гнилий туман перед заржавілим болотом, піднимались вони з тої чорної ями, а розбуджена память розказуючо визивала все нові і нові малюнки. —

— Не хочу! не хочу! — шопотів Павло і кидав ся і корчив ся від боли.

Знова літники пригадав він, однак тоді був день — дивний, негарний і проймаючий.

Було горячо і сонце світило, і пахло спаленим; а він ховав ся в побережних корчах і тримтячи від страху, дивив ся в бінокль, як купають ся женщини. І світло — рожеві плями їх тіл побачив він, і глубоке небо, що виглядало червоним і себе, блідого з тремтячими руками і забрудженими землею колінами.

Потім камінне місто побачив він і знова женщин, рівнодушних, умучених з підлими і зимними очима. В глубину минулого ішла ціла довга низка сих розмальованих і блідих лиць, і мелькотіли помежи ними вусаті мужеські лиця, фляшки пива і недопиті шклянки, і в якім-сь чаду крутили ся танцюючи тіни, надоїдливо грало піяно, викидаючи журліві, звенячі звуки польки.

— Не хочу! — тихо, однак вже здаваючись, шопотів Павло!

І вспомини врізали ся в його душу, як острій ніж в живе мясо. І всі були женщини, їх тіла, з траченими душами, бридкі, як липке болото задних дворів і дивно приємні своїм неховаючім брудом продажности. І скрізь вони були. Вони були в цинічних, от-

руйчіх, як їдь, розмовах і в глупих анекдотах, котрі він чув від других і сам розказував так уміло, вони були в малюнках, котрі він малював і показував зі сміхом товаришам; вони були в поодиноких думках і снах, тяжких, як кошмар і притягаючих, як він сам.

І як жива, як то, що ніколи не може бути забуте, встала перед ним ніч, чаруюча, чадна ніч. В ту ніч, два роки тому назад, він віддав своє чисте тіло і свої перші чисті поцілунки сій роспутній і безсоромній женщині. Її звали Луїза; вона була одягнена в гусарське убранє і завше жаловала ся, що у неї пукають штани. Павло майже не памятав, як він був з нею а памятає тільки добре свій дім, куди він вернув ся пізно, перед самим досьвідком. Дім був темний і спокійний, в їдальні стояла приготовлена для него вечера, і грубий шницель був покритий білим застившим смальцем. Від пива його мучило вупітоване і коли він ліг, ліпляна стеля слабо освітлена свічкою, заколисала ся, завертіла ся і поплила кудись...

Він кільки разів виходив, хитаючись, старав ся не робити галасу, хватав ся крісла і підлога під непризвичаєними босими ногами була страшенно зимна і слизька, і від сего незвичайного холоду, робило ся якось спеціяльно зрозуміло, що вже давно ніч і всї тихо сплять, а він один ходить і мучаєть ся білю, чужою для сего чистого і доброго дому.

Павло з ненавистю оглянув свою кімнату і паскудну ліпляну стелю і послушний набігшим на него вспоминам, віддав ся їх страшній власти.

Він пригадав Петрова, сего красного себепевного молодця, котрий цілком спокійно, без пристрасти говорив про продажних жінок і учив товаришів:

— Я ніколи не позволю собі поцілувати продажну женщину. Цілувати можна тільки тих, кого любиш і поважаєш, але не таку зволоч.

— А єсли вона тебе цілує? — спитав Павло.

— Най! Я відвертаю ся...

Павло гірко і сумно усміхав ся. Він не умів так поступати, як Петров, і цілував сих женщин. Його губи доторкували ся до їх зимного тіла, і було одного разу — і страшно пригадати — він з дивним визовом для самого себе, цілував зів'ялу руку, що пахла пивом і парфумою.

Він цілував наче-б карав себе; він цілував, наче-б губи його могли зробити чудо і перевернути сю продажну женщину в чисту, прекрасну, варту великої любови, жаждою котрої згорало його серце. А вона сказала:

— Який ви лизун!

І від неї він захоровав. Захорував паскудною, соромливою і брудною хоробою, о котрій люди говорять секретно, глузуючим шопотінем, ховаючись за закриті двері — хоробою, о котрій не можна подумати без страху і обридженя до себе самого.

Павло зіскочив з ліжка і підійшов до стола. Там він перерухав папери, зошити, розкривав їх, знова закривав, і руки його тремтіли. А очи його боком,

напружено, вглядали ся в то місце стола, де замкнені були, а зверху осторожно обложені наперами, принаряди лічення.

«Єсли-би у мене був револьвер, я зараз-би застрілив ся. Ось в се місце...» — подумав він і приложив палець до лівого боку, де било ся серце.

І пильно глядючи перед собою, думав у кого з його товаришів можна дістати револьвер, в такім стані відійшов він до ліжка і ліг.

Потім він задумав ся, чи зможе він попасти в серце, і ростібнувши мундур і сорочку, став з цікавостю розглядати молоді, ще незміцнені груди.

— Павле відчини! — почув він за дверима голос Лілєчки.

Злякано він затремтів, він лякав ся тепер кождого несподіваного звуку і крику: Павло скоро поправив своє убранє і неохотно отворив двері.

— Що тобі? — похмурно спитав він.

— Так, поцілувати тебе. Длячого ти завше замикаєш двери? Боїш ся, що украдуть?

Павел ліг на ліжко, а Лілєчка, зробивши неудачне намірене сісти коло него, сказала:

— Посунься! який злюка! не хоче сестричці дати місця.

Павло мовчки посунув ся.

— А мені нині скучно — сказала Лілєчка: — чомусь так неприємно. Думаю, що від сеї поганої погоди: я люблю сонце, а се така паскудність . Кусати ся від злости хочеть ся.

І обережно гладячи острижену колючу голові його, вона заглянула йому ніжно в очи і запитала:

— Павлуню! чого ти такий сумний?

Павло відвернув ся і сказав:

— Я ніколи не був занадто веселий.

— Ні, Павле, я-ж знаю. Се-ж ти від того часу, як ми з літників приїхали. Від всіх ховаєш ся, ніколи не смієш ся. Танцювати перестав...

— Бо то дурна робота...

— А колись танцював? Ти дуже добре мазурку танцюєш, ліпше як всї, і инші танцї також добре. Павлуню, скажи, чому се ти? Скажи, голубчику, милий, любенький, дорогий!

І вона поцїлувала його в лице, коло почервонївшого уха.

— Не доторкуй ся до мене! Їди геть!... — і порухавши раменами тихо сказав: — Я брудний...

Лїлечка засміяла ся і залоскотавши його за ухом, сказала:

— Ти чистенький, Павлуню! Памятаєш, як ми з тобою вкупї в ваннї купали ся? Ти був такий біленький, як пацятко, чистенький, чистенький!

— Їди геть, Лїлечка! Прошу тебе, Бога ради!...

— Не піду, аж покіль ти не зробиш ся веселий. У тебе вже коло уха маленькі «фаворити» ростуть. Я зараз тільки зауважила. Дай, я їх поцїлую!

— Їди геть, Лїля! Не доторкуй ся мене! Говорю я тобі — глухим голосом сказав Павло, ховаючи сво-

є лице: — я бру...., брудний... — Брудний! — тяжко висловив він мучаюче його слово і цілий з голови до ніг, затримтів від хвилевого напавшого на него плачу.

— Що з тобою, Павлуню, дорогий!... — злякано питала його Лілєчка. — Хочеш, я тата закличу?

Павло глухо, але спокійно сказав: — Ніт, безпотреби. Все добре зі мною, трохі голова болить.

Лілєчка недовіряючи, але ніжно гладила по обстриженій голові і задуманно дивила ся на него. — Потім сказала байдужним голосом.

— А вчора про тебе Катя Реймер запитувала.

Після короткого мовчаня Павло, не обертаючись запитав:

— Про що питала?

— Так, взагалї, як живеш, що пороблявш, чому нїколи не прийдеш до них. Таж вони тебе кликали.

— Дуже її я потрібний...

— Ніт, Павлуню, не говори! Ти її не знаєш. Вона дуже розумна і образована і цікавить ся тобою. Ти думаєш, що вона тільки танцї любить; а вона дуже богато читає і хоче «кружок самообразованя» заложити. Вона завше менї говорить: «який розумний твій брат».

— Вона кокєтка... і зволоч!

Лілєчка загоріла ся гнївом, відіпхнула Павла від себе і встала.

— Ти сам поганець, коли так говориш.

— Поганий? Так. Що-ж з того? — визивно сказав Павло, злосними і блескучими очима глядючи на

сестру.

— То, що ти не повинен так говорити! Не повинен! — крикнула Лілечка, ціла червона з такими-ж злими і блескучими очима.

— Ніт!... та-ж я поганець! — говорив Павло.

— Грубіян, злюка, всім труєш житє... Самолюбець!

— А вона таки зволоч, твоя Кать... Катя... І всі ви зволочі, шваль!

У Лілечки показали ся на очах слези. Взявши-сь за ручку дверий, вона задусила в собі дріжанє голосу і сказала:

— Мені жаль було тебе і тому я прийшла. Але ти не вартний того. І ніколи більше до тебе не прийду. Чуєш, Павле?...

Обстрижена голова Павла зістала ся нерухома. Ліля гнівно кивнула йому своєю головою і вийшла.

Виказуючи на лици своїм повне недбальство, немов в двери зараз вийшло щось нечисте, Павло обережно замкнув двери на защипку і пройшов ся по кімнаті. Йому було легче, що він облаяв і Катю, і Лілечку і сказав, які вони всі дрантє і зволоч. І осторожно, ходячи, він став думати про то, що всі женщини паскудні, самолюбиві і ограничені особи.

Ось Ліля. Вона не могла зрозуміти, що він нещасний і тому так говорить і облаяла, як торговка. Вона залюблена в Авдієва, а два дні назад був у них Петров і вона посварила ся з служницею, а потім з мамою, за то, що не могли знайти для неї червоної ленти.

І Катя Реймер така сама: вона задумана, серіозна, вона цікавить ся їм, Павлом, і говорить, що він розумний; а прийде до них той самий Петров, і вона одягне для него голубеньку ленточку, буде причесувати ся перед дзеркалом і робити красне лице. І все то для Петрова: а Петров самодумний роспутник, тупиця — і се знає ціла гімназія.

Вона чистенька і тільки здогадуєть ся, але не позваляє собі навіть думати, що існують роспутні женщини і хороби — страшні, ганебні хороби, від котрих людина стає нещасною і паскудною для себе самого і стріляєть ся з револьвера, такою молодою красною! А сама вона в літі носила убране декольте і коли ходила по під руку з кавалером, то близько-близько притискувала ся. Можливо, що вона вже і цілувала ся з ким небудь...

Павло зтиснув кулаки і через зуби проговорив:

— Яка паскудність!

З певностю цілувала ся... — Павло не мав навіть відваги подивити ся на неї, а вона цілувала ся і що найпевнійше всего з Петровим — а він себе певний і підлий.

А потім, коли небудь вона віддасть йому своє тіло — і з ним будуть робити то саме, що роблять з продажними женщинами. Яке підле житє, в котрім нема нічого ясного, до чого міг-би звернути ся погляд, засумуваний журбою і смутком! Хто знає, може вже і тепер, вже тепер у Каті є любовник.

— Не може бути! — крикнув Павло, а хто-сь в

середині у него спокійно і злобно продовжав, і слова його були страшні!

«Так є, який-небудь кучер або льокай. Се є знаним, що були случаї, коли у таких чистих дівчаток були льокаї, і ніхто не знав того, і всі рахували їх чистими — а вони ночами бігали на побаченя, босими ногами, по страшенно зимній підлозі. Потім виходили замуж і обманювали. Се буває — він читав. У Реймерів є також льокай, чорнявий, красний хлопчина...»

Павло круто повертав ся і починав ходити з одної сторони на другу.

— Або Петров... — Вона вийшла до него на побачене, а Петров — він підлий і відважний — сказав її. — Тут зимно — поїдемо куди небудь де теплійше!.. І вона поїхала.

Далі Павло не міг думати. Він стоїть коло вікна і наче-б давив ся тим бридким туманом, котрий сумно і нахабно влїзає в кімнату, як неформна, жовтоживотата гадюка.

Павла душить злоба і відчай, і все-ж йому легше, що він не один поганий, але всї погані, цілий світ. І не такою страшною і паскудно-соромливою здавала ся йому його хороба.

«Се нічого» — думає він: «Петров був два рази хорий, Самійлов навіть три рази, Шмідт. Померанців вже вилїчили ся, і я вилїчу ся».

— Буду такий як і вони, і все буде добре — порішив він.

Павло подивив ся на замкнені двери, підійшов до стола і взяв ся за ручку шуфляди, але тут йому представили ся всї ті далеко заховані інструменти, шклянки з мутною водицею і жовтими, поганими написами, і так, як він купував їх в аптиці, паленія від сорома, а аптикар відвертав ся від него, наче-б і йому було соромно, і коли він був у доктора, у людини з шляхотним і надзвичайно чистим лицем, так, що аж дивно було, що така чиста людина мусила мати діло з такими нечистими і паскудними хоробами. І протягнена рука Павла упала і він подумав:

— Най! Я не буду вже лїчити ся. Ліпше я умру.

Він ліг, і перед його очима стояли шклянки з жовтими написами і від них він зрозумів, що все погане, що він думав про Катю Реймер — підла і паскудна брехня, така погана і брудна, як і його хороба. І соромно і страшно йому було, що він міг думати про ту, котру він любив і перед котрою він невартий навіть був стояти на колїнах, і як він міг думати і радовати ся своїми брудними думками і знаходити їх правдивими і черпати з бруду дивну і страшну гордість. І йому страшно стало самого себе.

— Невже се я, і сі руки — мої? — думав він і розглядав свої руки, котрі ще не стратили свого лїтнього загару і мали пальцї замащені в чорнило.

І все стало нерозумно і страшно, наче-б у снї. Він наче-б в перший раз побачив і свою кімнату і ліпляну стелю і свої чоботи, котрими він упер ся до ліжка. Вони були у него кавалерські, з вузенькими і

довгими носами і Павло зарухав великим пальцем ноги, щоби переконати ся, що в них знаходить ся його нога, а не чужа. І тут він переконав ся, що то він, Павло Рибаков, і зрозумів, що він вже страчена людина, у котрої нема вже надії. Се він думав так брудно про Катю Реймер; се у него ся паскудна хороба, се він умре скоро-скоро і над ним будуть плакати.

— Прости мене Катя! — прошопотів він блідими, засохшими губами. І він відчув багно, яке обхоплює його навколо і навіть переходить через него самого. Він став відчувати його від того часу, як захорував. Кождої пятници Павло ходив до лазні, два рази на тиждень міняв біле і все на нім нове, дороге і незношене; але йому здає ся, що він цілий з головою лежить в яких смердячих помиях, і коли він іде то від него лишає ся в повітрю смердючий прослідок. Кожду маленьку пляму на убраню він розглядав зляканo і з дивною цікавостю і дуже часто йому видавало ся, що у него чухали ся то плечі, то голова, а біле наче-б приліпало до тіла. І часом се буває з ним за обідом, при людях і тоді він відчуває себе таким бідним одиноким, наче-б прокажений на своїм бруднім гнойовищі.

Такі брудні і думки його, і здає ся, що єсли-би відкрити його чашку, і дістами з відтам мозок, то і він був-би брудний, як стирка, як той мозок худоби, що валяє ся по бойнах, в болоті і в навозі. І всі женщини змучені, пофарбовані з зимними і підлими очима! Вони переслідують його на вулици і він боїть ся

виходить на вулицю, найбільше вечером, коли місто переповнено їми, як смердюче мясо хоробами, вони входять в його голову, як у свою брудну кімнату і він не може відігнати їх. Коли він спить і стає безсильним управляти своїми чувствами і бажанями, вони огненними привидами виростають з глубини його іства; коли-ж він не спить, то якась страшна сила бере його в свої желізні руки і засліпленого, зміненного, неподібного на себе самого, кидає в брудні обійма брудних женщин.

— Се від того, що я роспустник — з спокійним відчаянєм думав Павло. — Так, недовго сему бути — скоро застрілю ся.

Побачу ся нині з Катею Реймер і застрілю ся. Або ні: я тільки з своєї кімнати послухаю її голос, а коли мене будуть кликати — не пійду.

Тяжко ступаючи, як хорий, Павло підійшов до вікна. Щось темне, страшне і безнадійне, як осінне небо дивило ся звідтам і здавало ся, що не буде йому кінця і завше було воно, і що нема нігде на світі ані радощів, ані чистого і світового спокою.

— Хотяй-би світла! — говорить Павло з журбою і як послїдну надїю, пригадує про свій дневник. Він також далеко захований і не розкривав ся від того часу, як Павло захорував, коли думки брудні, і людина не любить себе, своїх радощів і свого горя — для неї нема про що писати в дневнику.

Осторожно і ніжно, як хоре дитя, Павло взяв дневник і ліг з ним на ліжко. Він був прекрасно оправле-

ний в дорогу шкіру і мав обріз золотий, сам папір був білий, чистий, і на всїх списаних сторінках не було анї одної брудної плями; Павло осторожно і поважно став перелиставати його і від блескучих, туго гнувших ся сторінок, пахло весною, лїсом, соняшним світлом і любовю.

В нім були думки про житє, такі серіозні і рішучі, з такими мудрими чужими словами, що Павлу видавало ся, що то не він писав, але хтось старий і страшенно розумний чоловік, в нім було перше пробуджене скептичної думки, перші чисті вспомини і запитаня, звернені до Бога: де ти, о Господи? В нім був солодкий смуток незадоволенної любови і рішене бути гордим, шляхотним і любити Катю Реймер, ціле довге житє до самого гробу.

Там було грізне і страшне запитане про ціль, зміст існованя і сердечна відповідь, від котрої повіяло весною і соняшним блеском: треба жити, щоби любити людий, котрі так нещасні.

Але анї слова про тих женщин. Тільки часом, як відбиток чорної хмари на зеленій і сміючій земли — короткі, підкрислені і односложні замітки: **тяжко.**

Павло знає їх таємний і сумний зміст, уникає їх своїми очима і скоро повертає сторінку, котра засоромлена ними.

І цїлий час здавало ся Павлови, що се писав не він, але другий якийсь добрий і розумний чоловік. Він вже умер тепер, сей чоловік, і для того все таке розумне, що він написав і для того так жаль читати

його. І тихий жаль до помершого чоловіка наповнив його серце і перший раз за много вже днів Павло відчув себе, у дома, на свойому ліжку, одного, але не на вулици, посеред тисячів ворожливих і чужих людий.

Вже темніло, і загасав дивний, жовтоватий відблеск; обкутана туманом, нечуйно виростала довга осінна ніч, і наче-б налякані зближали ся хати і люди. Блідим рівнодушним світлом світили ся ліхтарі на вулицях і світло їх було зимне і сумне; де-нігде по хатах світили ся вікна, і кождий такий дім де світило ся хотяй одно вікно, виглядав веселим, вічливим; наче-б сміяв ся ласкавою усмішкою, і ставав великим, чорним і вічливим, як старий приятель. Так само котили ся, і колисали ся вози і карити, поспішно рухали ся люди; але тепер наче-б у кождого була одна ціль: скорше прийти туди, де тепле і ласкаве світло і ласкаві люди.

Павло закрив очі і йому ясно представило ся, що він бачив перед відїздом з літників, коли один вечером, ходив на прохід: мовчаливі осінні сумраки, разом з пухнатім дощем, що падав з неба і довгу, пряму дорогу.

Своїми кінцями, вона потопала в рівній пітьми і говорила про щось безконечне, як житє, а по дорозі на зустріч Павлови швидко їхали два возика. Возики слабонько стукали, а два коники, помахуючи головами, бігли вперед, а далеко, дуже далеко світлячою точкою блестів вогник. Ще одну хвилину і вони були коло Павла, а коли він обернув ся, щоби поди-

вити ся їм вслїд, то дорога була пустинна і безлюдна, начеб нїколи тут не проходили анї люди, анї проїздили жадні вози.

Павло бачив дорогу і сумраки, і се було все, що наповняло його думки. Се була хвилина тишини, коли бунтуюча і зхвильована душа, змучена борбою вирвати ся з сего желїзного круга перереканя, легонько і нечуйно вирвала ся від него і піднесла ся високо. Се був спокій і тишина і відречене від житя і щось таке добре і сумне, котрого не можна було пояснити людскою мовою.

Більше як пів години сидїв Павло на кріслї, майже не рухаючи ся, в кімнаті стало темно і світляні плями від лїхтарів забігали по стелї, а він все ще сидїв і лице його в темноті виглядало блїдим і неподібним на звичайне.

— Павле, отвори! — почув ся голос батька.

Павло раптово схопив ся і від скорого руху та сама остра і раптова біль захватила йому дихане. Зігнувши-сь і притуливши зимні руки до свого живота, він затиснув зуби і і в думцї відповів «зараз», позаяк не міг говорити.

— Павлуню, ти спиш?...

Павло спостеріг, що Сергій Андреєвич увійшов до него трохі сором ливо, трохі нерішучо, але в той самий час розказово, як входять всї батьки, котрі розуміють своє право — в кождий час увійти до кімнати свого сина, а заразом стараючись ся бути шляхотним і поважаючим чуже мешкане.

— А що, спав? — мягко запитав Сергій Андреєвич і незручно в темноті похлопав сина по плечі.

— Ні, так собі... лежав — нехотя, але мягко відповів Павло, котрий повний був тихого спокою і незрозумілих мрій.

Він зрозумів, що батько прийшов до него пробачати ся і подумав: для чого все то!...

— Засвіти лямпу з ласки своєї — попросив його тато. — Тільки тоді легше стає на серці від сего туману, коли засвітили лямпу. Цілий день нині нервую ся.

Батько «пробачасть ся» подумав Павло, підносячи шкелко з лямпи і засвічуючи її. Сергій Андреєвич сів на крісло коло стола, поправив абажур і завваживши зошіт з підписю «дневник», делїкатно відложив його на бік і навіть прикрив його папіром. Павло мовчки слїдував за кождим рухом свого батька і очїкував.

— Дай менї сїрника! — попросив Сергій Андреєвич сина, достаючи папіроску. Сїрники були у него в кишенї, але йому хотіло ся дати синови приємність прислужити йому.

Він закурив папіроску, подивив ся на чорну оправу Бокля і роспочав:

— Я радикально не згоджую ся з Толстим і иншими «народниками», котрі безрезультатно воюють з цівілїзацією і требують, щоби ми знова ходили на «четверінках». Але не можна, щоби не згодити ся, що зворотна сторона цівілїзації грозить досить — він під-

няв руку і опустив її — досить серіозною небезнекою. Так, що єсли ми подивим ся на то, що діє ся тепер хотяй-би в прекраснім Франції...

Сергій Андреєвич був розумний і добрий чоловік, і думав все то, що думали розумні і добрі люди його часу і його вітчини, котрі учили ся в тих самих школах і читали ті самі добрі книжки, часописи і журнали. Він був інспектором асекураційної компанії «Фенікс» і часто виїздив з столиці по своїх ділах, а коли бував вдома, то йому ледви хватало часу побачити ся з численними знайомими, побувати в театрах, на висїавах і познайомити ся з книжними новинами. Однак і при таких обставинах він знаходив час побути з своїми дітьми, найбільше з Павлом, котрому, як синови, він старав ся дати прекрасне образоване. Крім того з Лїлею він не знав про що говорити і за се найбільше він пестив її. Павла він не пестив, бо то був хлопець, за то він говорив з ним, як з рівним собі, як з добрим знайомим, з тою лише ріжницею, що ніколи не говорив про житеві дурниці, а старав ся направити свої бесіди на серіозні теми. Для того він рахував себе добрим батьком і коли роспочав розмову з Павлом, то чув себе, як професор промовляючий з катедри. — І йому і Павлови се подобало ся навіть про успіхи Павла в школі він не відважував ся роспитувати докладно, так як бояв ся що се нарушить гармонію їх відношень і придасть їм низький характер крику сварки і попреків.

Своїх припадкових вибухів злости він довго соромив ся і оправдував їх своїм темпераментом.

Він знав всї думки Павла, його погляди, його компануючі переконаня і думав, що знає цїлого Павла. І він був дуже здивований, наколи стало ся, що Павло є не в сих переконанях і поглядах, а десь по за ними, в яких-сь загадових настроях, в яких-сь паскудних малюнках, про котрі він мусить дати звіт свойому отцеви. Чи скоро, чи пізно — але се конечне.

І тепер він говорив дуже розумно і добре про то, що культура поліпшає часткові форми житя, але в цїлости лишає якийсь дисонанс, яке-сь порожне і темне місце, котре всї відчувають, але не уміють назвати, однак була в його мові непевність і нерівність, як у професора, котрий непевний, що його слухають студенти і відчуває тревожний далекий від лекцій настрій.

І щось инше, що було в його мові, щось підлізаюче, слизьке і безнокійно стараюче. Він частійше як звичайно, звертав ся до Павла:

— Як ти думаєш, Павле? Чи згоджує ся ти, Павле?

І надзвичайно тішив ся, наколи Павло згоджував ся з ним.

Він наче-б намацував що-сь своїми пальцями, котрі рухали ся в такт його мови і загрожуючи тягнули ся до Павла; він наче-б до чого-сь осторожно і хитро підлїзав і ті слова, що він говорив були наче-б

широке маскарадове убранє, за котрим відчувало ся щось закрите, образ чогось другого, ще невідомого, що ховало ся в страшних словах.

Павло розумів се і з відчуваним страхом дивив ся на спокійно блестївше пенсне, на шлюбний перстень на грубім пальци, на колисаючу ногу в блескучих чоботах. Страх все збільшав ся і Павло вже відчував, вже знав, про що буде говорити зараз його тато, і серце било ся у него тихо, але голосно, так начеб груди у него були порожні. Широке убранє колисало ся і спадало і жорстокі слова, тремтячи, рвали ся з під него. Його тато скінчив говорити про алкоголіків і закурив папіроску трошки тремтячою рукою.

«Зараз» — подумав Павло і цілий з'їжив ся, як з'їжуєть ся чорний ворон з пораненим крилом в своїй клітці, до котрого притягнула ся через дверці чиясь величезна з протягненими пальцями рука.

Сергій Андреєвич тяжко зітхнув і знова роспочав: —

— Але Павле, є щось більше страшне, як алкоголь...

«Зараз» — подумав Павло.

— ... більше страшне, як кровопролитна війна, більше знищуюче, як чума або холєра...

«Зараз, зараз!»—думав Павло з чувством омертвіня, йому здавало ся, що все його тіло наче-б положили в ледяну воду.

— .... се роспутство! Тобі, Павле, приходило ся читати специяльні книжки по сему цікавому вопросу?

«Застрілю ся!...» — подумав Павло, але голосно і спокійно з шляхотною цікавостю додав:

— «Спеціяльних» не читав, але в загалі де-що читав. Мене тато, дуже цікавить се питанє.

— Так?... — пенсне Серція Андреєвича заблестіло.

— Так, се є страшне питанє, і я переконаний, Павле, що доля цілої культурної людськости залежить від того, або иншого рішеня його. Дійсно... Деґенерація цілих поколінь, навіть народів, психічний розстрій зі всіма страхами, варіяцтва і привидів... Отак!... А, нарешті, безчислені хороби, що нищать і тіло і навіть душу. Ти, Павле, навіть і уроїти собі не можеш, що то за паскудна річ така хороба. Один мій товариш по університету — він пійшов пізнійше до воєнно - юридичної академії, по імени Скворцов, Александр Петрович — захорував, будучи на другім курсі і навіть не дуже серіозно захорував, але так налякав ся, що виляв на себе фляшку нафти і запалив себе. Ледви спасли.

— Він тепер живий, тато?

— Певно! живий, але страшенно здеформований. Отож...

Професор Берґ в своїм славнім творі приводить дивні статистичні докази...

Вони сиділи і розмовляли спокійно, як два добрі приятелі, що зацікавили ся інтересною темою. — Павло виказував на своїм лици здивованє і страх, задавав запитаня івід часу до часу казав: «Чорт знає,

що то таке! Та невже твоя статистика не бреше?» Але в середині у него було мертвенно, спокійно, так, наче-б не живе серце било ся у нього в грудях, наче нежива кров переливала ся в його жилах, але наче-б він цілий був викований з одного куска холодного і невідчувалого желїза. То, про що він думав сам про грізне значінє його хороби і його упадку, грізно запевняло ся книжками, в котрі він вірив, розумними чужосторонними словами і цифрами, незмінними і твердими, як смерть. Хтось великий, розумний і всезнаючий говорив з боку про загибель, і в спокійній безсторонности його слів було щось фатальне, що не зіставляло жадної надії бідній людині.

Був веселий і Сергій Андреєвич сміяв ся, обкругляв слова і рухі — самозадоволенно махав руками — і з недовольством зауважував, що в його словах ховає ся страшна і нескриваєма брехня. З задушуючого в собі злобою він подивив ся на Павла, і йому дуже хотїло ся, щоби се був не добрий знайомий, з котрим так легко говорить ся, але син, щоби були сльози, крик, були попреки, аби тільки не ся спокійна і фальшива бесїда.

Син знова втїкав, в розмові, від него, і не було до чого причепити ся, щоби закричати на нього, затупотїти ногами, навїть, можливо ударити його, але знайти щось потрібне, без чого не можна жити. «Се корисне, то, що я говорю: Я остерегаю його» — супокоював себе Сергій Андреєвич: однак рука його з жадібною нетерплячкою тіягнула ся до бокової кишенї.

де в пулярессі в купі з грішмі лежав зімятий, але роcправлений папірчик з малюнком: «Зараз запитаю — і все скінчить ся» — думав він.

Але тут увійшла мати Павла, грубенька і красна женщина, з напудреним лицем і з очима, як у Лілєчки сивими і наївними.

Вона сейчас тільки приїхала і щоки і ніс її від зимна зачервоніли ся.

— Погана погода! — сказала вона. — Знова туман, нічого не видко. Єфим ледви не переїхав когось на розі вулици.

— Як ти говориш 70 процентів? — запитав Павло батька.

— Так 72 проценти. Ну, а як у Соколових? — запитав Сергій Андреєвич свою жінку.

— Нічого, як завше. Скучають. Анночка трохі хора. Завтра вечером прийдуть до нас. Анатолій Іванович приїхав, здоровить тебе.

Вона задоволена оглядїла їх веселі лиця, приятельскі пози, потрепала сина по щоці, а він, як завше, схопив мамину руку не лету і поцїлував.

Він любив матір, коли бачив її, але коли її не було, то цїлковито забував про її існоване. І так відносили ся до неї всї кревні, рідні і знайомі, і єсли-би вона умерла-б, за нею поплакали-б але зараз — і забулиб, забулиб росночинаючи від красного лиця і кінчаючи її іменем. І листів вона нїколи не діставала.

Гуторили? — весело поглядаючи на батька і на сина сказала вона: — Я дуже рада. А то так непри-

емно, коли батько з сином гнівають ся. Наче-б «батьки і діти». Ну а за службу божу йому пробачив?

— Се від туману — усміхнув ся Сергій Андреєвич і Павло.

— Так! Паскудна погода! Наче-б всі хмари упали на землю. Я говорю Єфиму: «Будь ласка поїзжай не так скоро». А він говорить: «Добре пані!» — і гонить коні. А де-ж Ліль чка? Ліль чка! — покличте її обідати! Панове батьки і діти в їдальню.

Сергій Андреєвич попросив:

— Одну хвилину, ми зараз.

— Одноко-ж вже сім год...

— Так, так! Приготовляйте! Ми зараз.

Юлія Петровна вийшла і Сергій Андреєвич підступив до сина. Також, мимо волї, Павло підступив до батька і запитав похмурно:

— Що?..

Тепер вони стояли один против другого, відверто і прямо і все, що говорило ся раніш, кудись зникло, щоби більше не вернути ся: професор Берґ, статистика, 72 проценти...

— Павел! Павел! — менї Ліль чка сказала, що ти чим-сь розстроєний. І взагалї я зауважую, що ти в послїдні часи дуже змінив ся. Чи не маєш ти яких неприємностей в школі?

— Ні! Нічого не маю.

Сергію Андреєвичу хотіло ся сказати: «сину мій — але видало ся негарним, штучним і він сказав:

— Мій друже!...

Павло мовчав і заложивши руки до кишені, дивив ся на бік.

Сергій Андреєвич почервонів, тремтячою рукою поправив пенсне і вийняв пулярис. Бридячись, двома пальцями він витягнув зімятий малюнок і мовчки протягнув його Павлови.

— Що се? — запитав Павло.

— Подивись!

Через плече, не виймаючи рук з кишені, Павло подивив ся.

Папірчик тряс ся в пухнатій і білій руці Сергія Андреєвича, однак Павло пізнав його і цілий зараз запалав чутєм сорому. В ушах у нього, щось заторхотїло, наче-б тисячи камнїв, котрі падали з гори, очи його наче-б опалив огонь, і він не міг ані відвернути ся від лиця Сергія Андреєвича, ані замкнути очий.

— Се ти? — звідкіля-с здалека запитав його батько.

І з раптовою злобою Павло гордо і відверто відповів:

— Я!...

Сергій Андреєвич випустив з пальців малюнок і він колисаючись в повітрю зиґзаґами упав на підлогу. Потім тато повернув ся і скоро вийшов, і в їдальні почув ся його голосний і віддаляючий голос:

— Обідайте без мене! Менї треба конче поїхати по дїлам!

А Павло підійшов до умивальника і почав лити

воду на руки і [illegible], не відчуваючи [illegible], ані води.

[illegible] — шепотів він, [illegible], доки висохла струя [illegible].

Павла [illegible] до Лесечки прийшли [illegible], як вона [illegible], вони [illegible]ли ся і [illegible], [illegible] не на [illegible] в осінній, [illegible] вечір, [illegible], коли сонце [illegible] ся на [illegible]. І [illegible], як [illegible] хрупіт, [illegible]зности.

Павло чуйно прислухав ся до її голосів, однак помежи ними не було [illegible], і [illegible] голосу Катерини Гейзер, і він все очікував і тремтів, коли починав говорити хто-сь новий, тільки-що прийшовший до хати. Він молив ся, щоби вона прийшла, і раз стало ся, що він цілком виразно почув її голос: «Ось і я» — легко був не заплакав від радости, однак голос змішав ся скоро з иншим і як він не напружував свій слух, більше не повторяв ся. Потім в їдальні затихло, і глухо заговорили [illegible], а з вітальні почули ся звуки піяна.

[illegible] і [illegible], як танець, однак дивно сумні і [illegible], вони крутили ся над головою Павла, як голоси з якогось чужого прекрасного і на[illegible] світа.

[illegible] Лесечка, рожева від [illegible]ів. Чистий,

лоб її був мокрий, а очи сіяли, як зірки, а складки її брунатного гімназіяльного убраня ще затримували такт ритмових колисань танця.

— Павлуня! Я не гніваю ся на тебе! — сказала вона і скоро, горячими губами поцілувала його, обдавши його филями горячого і чистого дихання. — Ходім танцювати!... скорше.

— Не хочеть ся.

— Жаль, що не всї прийшли. Катерини нема, Лідочки нема і Поспілов пішов в театр. Ходім, Павлуню, ходім скорше!

— Я ніколи не буду танцювати!

— Дурниці! Підем скорше! — Прийд-и, я буду очікувати.

Коли вона була коло дверей, її раптово стало жаль брата, вона вернула ся, ще раз поцілувала його і супокосна, вибігла з кімнати.

— Скорше, Павлунь! Скорше!

Павло замкнув двері і великими кроками став ходити по кімнаті.

— Не прийшла! — говорив він голосно. — Не прийшла.

В двері запукали і почув ся себе певний і відважний голос Петрова:

— Павле, отвори!

Павло затаїв ся і затримав дихане.

— Павле, досить дурниці виробляти — отвори. Мене Елизавета Сергієвна післала.

Павло мовчав. Петров запукав ще раз і спо-

кійно сказав: — Ну і свиня, ти брате! І молодо — і зелено... — Катрусї нема, і він вже роскіс... Дурак!...

І Петров відважує ся говорити своїми нечистими вустами: «Катруся?!»

Зачекавши хвилину, коли в салї знова заграли, Павло осторожно виглянув в порожню їдальню, перейшов через неї і коло ванни, де висїло купою непотрібне убране, знайшов свою стареньку, що ходив лїтом, шинель (гімназіяльний плащ). Потім скоро перейшов через кухню і по бокових сходах спустив ся надвір, а потім на вулицю.

Зразу стало так вогко і неприємно, наче-б Павло спустив ся на саме дно великої півницї, де воздух нерухомий і тяжкий, а по слизьких і високих стїнах її, лазять мокрицї. І несподіваним здавало ся, що в сім свинцовім, пахнучім гнилю туманї, продовжало ся течи, яке-сь своє неперестаюче і жваве життя: воно було в гуркотї невидомих возів і в величезних, роспливаючих ся світляних ґлобах, в центрі котрих мутно і рівно горять лїхтарі, воно було в поспішних, безформених контурах, подібних на позмивані чорнильні плями на сивім папері, котрі ростуть з туману і знова зникають в нїм і часто відчуваєть ся дивним відчутєм, котре неомильно свідчить про близьку присутність людини. Хто-сь невидимий швидко штовхнув Павла і не пробачив ся; зачеркнула його локтем якась женщина і близько заглянула йому в лице. Павло затремтїв і злобно від-

кипув ся.

В пустинній вуличці, против дому Каті Реймер, він застановив ся. Він часто ходив сюди і тепер прийшов, щоби показати, що він нещасний і одинокий, і як підло поступила Катя Реймер, що не прийшла до него в хвилину смертельної журби і суму.

Через туман слабонько світили ся вікна, і в їх мутнім погляді була дика і зла насмішка, як наче-б то сидячий на бенкеті богач дивив ся своїми синими очима на голодного бідака і лїниво усміхав ся.

І задихаючись гнилим туманом, тремтячи від холоду в своїм старенькім плащику, Павло з голодною ненавистю упивав ся тим поглядом. Він ясно бачив Катю Реймер, як вона чиста і невинна, сидить помежи чистих людей і усміхаєть ся, і читає добру книжку, нічого не знаючи про вулицю, про грязь і зимне де стоїть погибаючий чоловік. Вона чиста і підла в своїй чистоті; вона, можливо мріє зараз про якогось шляхотного героя і єслиб до неї прийшов-би Павло і сказав: «я брудний і хорий, я роспутний,і від того я нещасний і умираю:підтримай мене!» — вона-б, бридячи-сь, відвернулася-б і оказала «іди! менї жаль тебе,однак ти бридкий менї. Іди!» І вона заплакала-б, вона чиста і добра, вона заплакала-б, проганяючи. І жебраниною своїх чистих сльоз і гордого співчутя, вона-б убила-б того, хто просив її о людяну любов, котра не дивить ся і не боїть ся грязі.

— Я ненавиджу тебе! — шепотїла тихо, нефо-

ремна пляма людини, обхоплена туманом і вирвана з живого світа. — Я ненавиджу тебе!

Хто-сь пройшов мимо Павла, не зауваживши його. Павло злякано притулив ся до мокрої стіни і порушив ся тільки тоді, як кроки замовкли.

— Ненавиджу!..

Як у ваті задихає ся в тумані голос. Неформемна пляма людини поволі віддаляє ся; заблищав коло ліхтара метальовий гудзик і все ростопило ся, наче-б ніколи і не було його, а завше був тільки мутний і холодний туман. Нева (ріка в Петрограді) безнадійно застивала під тяжким туманом і була мовчалива, як мертва, ані свистка пароплава, ані всплеска води не доносило ся з її широкої і темної поверховости. Павло сів на одній півкруглій лавці і притулив ся спиною до вохкого і спокійно-зимного граніту. Його обхопила дріж, а застивші пальці майже не згинали ся, а руки занїмили аж до локтя, однак йому було бридко іти домів: бо в музиці і в чужій для нього радости було щось, що пригадувало йому Катю Реймер, неформемне і обіджуюче, як усмішка припадково проходячого чоловіка на чужих похоронах. В кількох кроках від Павла, в тумані непримітно пропливли тіни людей: у одного коло голови була маленька вогнева плямка, видко папіроска; на другім ледво видимім, були здає ся, тверді кальоші, котрі стукали: чек-чек-чек! І довго було чути, як він іде. Одна тінь нерішучо зістановила ся, у неї була величезна, не по росту, голо-

ва, безобразна і фантастична в своїх нарисах, і коли вона рухнула ся, то Павлу стало страшно.

Коли він підійшов ближче, то знайшов, що се був звичайний великий капелюх з білими загнутими пірами, які звичайно бувають в погребових катафальках, а сама тїнь була звичайна женщина. Як і сам Павло, вона тремтїла від холоду і даремно ховала свої великі руки в кишені свойого короткого ковтика. Коли вона стояла, вона була невисокого росту, але коли вона сїла коло Павла, то стала майже на цїлу голову вища від нього.

— Молоденький красавчик, дай менї папіроску! — попросила вона його.

Пробачайте, молода красавиця, я не курю — нагле і взбуджено відповів Павло.

Женщина крикливо зареготала ся, ляснула від холоду зубами і дихнула на Павла запахом пива.

— Ходїм до мене! — сказала женщина, і голос її був крикливий, як і сміх. — Ходїм, горівкою мене угостиш!?

Щось широке, кипляче і швидке, як кочене з гори, відкрило ся перед Павлом, які-сь жовті огнї, посеред тремтячої пітьми, які-сь обіцянки дивного веселя, безумства і сльоз...

А з надвору його проколював вогкий туман, і локтї замерзали. З чемностю, в котрій був вивів, насмішка і сльози смертельного відчаяня, він сказав:

— О, чудесна красавиця! так ви хочете моїх пестощів?

Женщині се видало ся образливим, вона сердито відвернула ся, ляснула зубами від холоду і замовкла, гнівно закусивши свої губи. Її вигнали з шінку за то, що вона не захотіла пити квасного пива і вилила його прямо в лице шінкареви.

Її високі кальоші пробили ся на носках і промокали і від всього такого їй хотіло ся ображати ся і сварити ся. Павло збоку бачив її гнївливий профіль лиця з коротким носом і широким мясистим підбродком і усміхав ся. Вона була як раз така жінка, як і всї ті женщини, що його переслїдували і йому було смішно, і яке-сь дивне чуте зближало його з нею. І йому подабало ся, що вона сердить ся.

Женщина повернула ся і сердито сказала:

— Ну?... іти, так іти — якого чорта?!

І Павло смїючись відповів:

— Се є правда, пані добродійко: якого чорта. Якогоб чорта нам не піти, не випити горівки і заняти ся найвищою приємностю?

Женщина витягла руку з кишені і трохи сердито, а трохи по приятельським ударила його по рамени:

— «Мелї Емеля — твоя неделя»! — Ну, я піду наперед, а ви за мною.

— Для чого? — здивовав ся Павло! Для чого я ззаду, а не рядом з вами, красавиця... — він на хвилинку задумав ся: — Катя?

— Мене звати Манечка. Для того що рядом зі мною для вас буде соромно.

Павло взяв її попід руку і потягнув за собою, і плечем жінка невинно стала зачепати його груди. Вона сміяла ся, йшла не в ногу, і тепер стало видко, що вона пьяна.

Коло воріт одного дому, вона залишила його руку, взяла у него одного рубля і пішла купити горівки.

— Довго не затримуйтесь, Катенька! — попросив Павло її, гублячи форми її постаті в чорнім і туманнім отворі воріт.

З [illegible] залунав голос:

— Манечка а не Катенька!

Горів [illegible] і до його мокрого і димного стовпу притулив ся спокійно Павло і закрив очи. Лице його було нерухоме, як у сліпого, і в нім самім — в середині — було так спокійно, так тихо, як на цвинтарі. Така [illegible] буває у приговореного до смерти, коли вже у него зав'язані очи, і вже [illegible] звук [illegible] на дзвінкому дереву, і в грізній мовчанці вже [illegible] ся наполовину велика тайна смерти, і [illegible] тріскотінє барабанів. Глухо і далеко зазвучав голос:

— Ось де ви є? А я вас шукала, шукала... Кого не спитаю — все не той. — Вже думала, що ви пішли, і сама хотіла вже іти.

Павло напружив себе, щоби бути веселим і задав веселе і дзвонке запитанє.

— А горівка то як? Саме найголовнійше горівка! Бо що ми з вами значимо без горівки, Катенька?

— А як вас звати? Хотіла по імени вас позвати, та не знала, бо ви не сказали.

— Мене звати, Катечка, трохи дивно: Процентом мене зовуть. Процент. Ви можете мене звати Процентик. Так виглядає більше ласкаво і наші близькі відношеня се допускають — говорив Павло і повів женщину.

— Такого імени нема, так тільки псів називають.

— Що ви говорите, Катечка! Мене навіть батько називає: Процентик, Процентик! Кляну ся вам професором Берґом і його статистикою.

Туман рухав ся і огні, і знова штовхало в груди Павла плече женщини і перед очима мелькотіло щось велике і загнуте, які бувають на погребових катафальках: потім щось чорне, гниле, паскудно пахуче обхопило їх, і почали ся якійсь сходи в гору і в долину і знова в долину. В однім місци Павло ледво не упав і женщина підтримала його. Потім якась душна кімната, в котрій сильно пахло шевською шкірою і квасною капустою, горіла лямпочка коло образів, а за сітчатою завісою, хтось уривчасто і сердито храпів.

— Тихо! — шепнула женщина, ведучи Павла за руку: — тут господар спить, чорт, швець, пропаща душа!

І Павлу стало страшно сього шевця, котрий десь за занавіскою храпів так урвичасто і сердито і він осторожно ступав тяжкими, мокрими кальошами.

Потім раптово, чорна пітьма, звук зниманя ямпового шкла і зразу осліпляюче світло маленької лямпочки, що висіла на стіні.

Внизу під лямпою був столик, а на нім лежали: гребінчик з тонким волоссм на його зубцях, засохші кусочки хліба, обліплений хлібною мякушкою великий ніж і глубока тарель, на дні котрої, межи оливою, лежали кусочки бараболї і покришена цибуля. І до сього столика прикувала ся вся увага Павла.

— Ось і ми вдома! — сказала Манечка. — Роздягайтесь!

Вони сиділи, сміяли ся і пили і Павло одною рукою обнимав напів голу женщину; коло самих очей його було пухле, біле рамя з паском брудноватої сорочки і зломанного гудзика. і він жадібно цілував його, присмокчуючись вогкими і горячими губами.

Потім цілував лице і дивно, не міг ані розглянути його, як належить ся, ані запамятати. Як довго дивив ся на нього, воно виглядало давно вже знайомим і знаним, до кождої риси, до маленького прищика на чолї, але коли він відвертав ся, то раптово цілковито забував. Наче-б не хотіла душа примати сего образа і з силою викидала його.

— Одно скажу — говорила женщина, стараючись зняти з бараболї прилипше до неї волосс і від часу до часу цілувала рівнодушно Павла в лице, масляними губами — одно скажу: квасного пива пити я не буду. Давай кому хочеш, але не менї. Зволоч я,

се правда, однак квасного пива пити не буду. І всім скажу відверто, хоть і під карою смерти: — не буду!

— Давай заспіваємо, Катєчка! — просив її Павло.

— А єсли тобі не подобає ся, що я тобі в лице то виляла, то бери мене на поліцію, але бити мене не позволю.

Характер у мене гордий, і таких, як ти, можливо тисячу бачила і то не налякала ся — говорила женщина до образившого її шінкаря.

— Зоставте то, Катєчка, досить, забутьте! — просив її Павло. Я вірю, ви горді, як гішпанська королєва і дуже добре. Давайте, заспіваємо гарні пісні, гарні пісні!

— І не Катєчка, але Манєчка. І співати не можна; господар мій чорт, швець, пропаща душа: не позволяє.

— Все одно Катєчка, або Манєчка. Біг-ме, все одно — се я говорю тобі, я, Павло Рибаков, пяниця і роспутник. Правда, ти мене любиш, ти моя горда королєва?

— Люблю. Однак, я не позволю, щоби ти називав мене Катєчкою, — уперто на своїм стояла женщина.

— Ну, маєш!... — кивнув головою Павло. Будемо співати гарні пісні, які співають вони. Є, гарну я знаю пісню! Однак її так не можна співати. Закрий очи, Катенька, закрий очи, закрій очи, закрий їх і урой собі, що ти наче-б в лісі, а ніч темна-темна..

— Не люблю я бути в лїсї. Про який ти менї лїс говориш? Говори так, але не про лїс. До чорта лїс! Давай випємо лїпше, і не злости мене, не люблю я сего... — уперто і злосно говорила Манєчка, налива-ючи і розплескуючи горівку.

У неї, здає ся, була дихавиця і дихала вона тяж-ко і трудно, наче-б плила вона по глубокій водї. І гу-би у неї зробили ся тоньшими і трохи посинїли.

— Темна, темна ніч! — говорив Павло з закри тими очима. — І начеб ідуть і ти ідеш, і хтось красно співає... Чекай, як то?... Ти менї сказала: так — я люблю тебе! Нїт, не можу я, не здалий до співу.

— Не кричи — господара розбудеш. Якого чор-та!

— Нї, я не умію співати. Не умію! — З відча-єнєм сказав Павло і взяв ся за голову. Огненнї лен-ти звивали ся і розвивали ся перед його закритими очима, димили ся в дивних і страшних визирунках, і було широко, як в полї, і душно, як на днї вузької і глубокої ями. Манєчка через плече насмішливо ди-вила ся і говорила:

— Пий! Якого чорта!

— Е, — я люблю тебе... Е, я люблю тебе... Нї, не умію!

Він широко отворив очи і скритим огнем їх опа-лив лице женщини.

— Таж маєш ти серце? Правда є, Катечка! Ну так дай менї твою руку! Дай! — він усміхнув ся че-

рез сльози і горячими губами притулив ся до ворожливо оборонявшої руки.

— Перестань дурниці виробляти! — гнівно сказала женщина і вирвала свою руку. — Знервовав ся, слюнявий! Єсли спати, то спати, а то!...

— Катєчка! Катєчка! — шопотів він благаючи, і сльози перешкаджали йому бачити спляче і зле лице, котре з обридженєм дивило ся на нього. Катєчка, голубка, моя миленька, зжаль ся наді мною, попести мене, прошу тебе! Я такий нещасливий, і нічого, нічого нема в мене. Господи! та пожалій мене, Катєчка!

Женщина по грубяньски відштовхнула його і хитаючись встала.

— Заберай ся до чорта! — крикнула вона задихаючись. — Ненавиджу!... Напив ся, як швець, і ламає дурня — Кєтічка та Кєтічка! — удаваючи його глузуючим голосом сказала женщина і стиснула свої тонкі і сині губи. — Знаю я, яку тобі Катєчку треба! Ну і виноси ся, а сам Катєчка, Катєчка! У-у, немовля, щеня, лялєчна морда! Тебе ще і до женщини неварто підпускати, а також: Катєчка, Катєчка!

Павло опустив голову і киваючи нею щось шопотів, а обстрижена потилиця його тихо тремтіла.

— Чуєш чи ні! — крикнула женщина. Павел подивився на неї мокрими і невидячими очима і знова заколисав ся рівномірно, так як людина, в котрої болять зуби — на право, на ліво. Глузуючо засміявшись, женщина підступила до ліжка і розпочала го-

товити постіль. Підчас ходу з неї зіскочила спідниця, і вона ногами відкинула її.

— Катєчка, Катєчка — говорила вона, сердито збиваючи подушку.

— Ну, тож іди до Катєчки! А мене хрестили Маисєчкою, а таких щенят, як ти, я може з тисячу вже бачила, та і то не налякала ся...

Страх! Карбованця (рубель) дав, то вже думає, що я йому ріжні фокуси буду показувати. В мене може і в самої три карбованці лежить в шуфляді. Ну, іди спати, чи що!

Вона лягла поверх накривала і з ненавистю дивила ся на Павла, на його обстрижену потилицю, що тремтіла від плачу.

— Ох! наскучили ви мені всі, чорти погані! Змучили ви мене! Чого розпюнив ся! Мамуні боїш ся? — говорила вона з лінивою і злою насмішкою. — Висічуть дитинку! Боїш ся, а солоденьке любиш. Любиш... Е! знаю я вас. Процентів, чортів. Свою назву сказати соромно — видумуєш. Процент! Начеб пса! А до Катєчки своєї сопливої піде, та Васєчкою скаже звати себе: Васєчка — душечка! А він її: Катенька, ангелочок! Знаю я, добрий хлопець! Також ручку позвольте поцілувати, а як тою самою ручкою та тебе по морді! Не смій ся, щеня, не смій ся!

Павло мовчав і тихо тремтів.

— Ну, іди спати, тобі говорю! А то нажену. Бігме, нажену! Мені двох карбованців не жаль, а гзузувати ся над собою не позволю. Чуєш, роздягай ся!

Думаєш два рублі дав, так цілу женщину купив. Агі! Який цісар винайшов ся!

Павло поволі розстрібнув мундур і став скидати його.

— Не розумієш ти... — тихо і не глядя на неї прошопотів він.

— Так значить, так!? — злобно крикнула женщина. — Така вже я дурна, що нічого зрозуміти не можу! А єсли я до тебе підійду та по морді дам? З-за перегородки хриплий і злобний бас грізно крикнув:

— Машка! знова, сатана, за своє взяла ся? Не дурій, а то скоро в мене!...

— Тихо ти, зволоч! — прошепотів Павло пополотнівши.

— Я зволоч? — просичала жінка, підносячись.

— Ну, добре, добре! лягай: — примиряючим тоном сказав Павло, не зводячи горячих очий з її голого тіла.

— Я зараз, я зараз...

— Я зволоч? — повторяла женщина, і задихала ся і бризкала слиною.

— Ну, а досить, досить! — просив її Павло. Пальці його тремтіли і не знаходили ґузиків; він бачив тільки тіло — то страшне і незрозуміле в своїй власти тіло женщини, котре він бачив в своїх палких снах, котре було обридливе до пристарстного желаня брати його під ноги і притягаюче, як вода в болоті для маючого спрагу. — Ну, досить! — повторяв він. — Я пожартував...

— Забирай ся геть! — рішучо заявила женщина, відганяючи його рукою. — Геть! Забирай ся, ще ня!

Вони зустріли ся поглядами, і погляди їх горіли відвертою ненавистю, такою палкою, такою глубокою вичерпуючої з їх хорих душ, як буцім то не в принадковій стрічі вони зійшлись, але ціле житє були ворогами, і шукали один другого і знайшли — і в дикій радоцці боять ся повірти собі, що зустріли ся. І Павлови стало страшно. Він опустив очи і прошопотів:

— Послухай же, Манечка! Зрозумій же нарешті!...

— Ага! — зраділа жінка і витріщила свої великі, білі зуби. — Ага тепер Манечка стала! Геть! Забирай ся! Вона зіскочила з ліжка і, хилітаючись зі сторони в сторону, показувала Павлови на двері, віддаючи йому його упавший мундур.

— Геть! Забирай ся!

— Чуєш ти, чорте! — скрикнув шалено Павло.

І тут стало ся щось несподіване і дике: пяна, на пів гола жінка, червона від злости, кинула мундур і ударила Павла по лици. Павло схватив її за сорочку, розірвав її, і обоє вони клубком покотили ся по підлозі. Вони котили ся, перекидали крісла і волочили за собою стягнене з ліжка накривало, і виглядали дивним і зєднаним єством, в котрого було чотири руки і чотири ноги, шалено хапаючи один другого і душачи.

Острі нагтї драпали лице Павла і влазили в

очи: одну хвилинку він бачив над собою звірське лице з дикими очима, і воно було червоне, як кров, і з цілою силою стискував чиєсь горло. В слідуючу секунду він відірвав ся від женщини і став на ноги.

— Собака! — крикнув він, витираючи окервавлене лице. А в двері вже ломили ся і хтось кричав:

— Відчиніть! Чорти, анафеми!

Однак женщина знова кинула ся і схопила Павла з заду, збила його з ніг, і вони знова завертіли ся по підлозі, мовчки, задихаючись, безсильні навіть кричати від душачого їх розярення. Вони встали, упали і знова встали. Павло повалив женщину на сітл, і під тяжким тілом її пукла тарель, однак коло руки Павла дзвявкнув довгий ніж, обліплений хлібною мякушкою. Лівою рукою Павло схопив його, ледви затримав і боком кудись пхнув. Тонкий ніж аж зігнув ся. Він знова пхнув ніж, і руки в женщини затремтіли і зразу стратили силу, повисли, як шнури. Майже цілком виглупивши очи з орбіт, вона закричала в лице Павлови хрипливим і верещачим голосом, однак все на одній ноті, як кричать звірі або худоба, коли їх убивають:

— А-а-а-а!

— Мовчи! — прохрипів Павло, і ще раз пхнув ніж кудись, і ще, і ще! При кождім ударі женщина тремтіла, рухала ся, як маленький кльоун на нитці, широко відчиняла рот з широкими і білими зубами, серед котрих здували ся бульби кровавої піни. Вона вже мовчала, однак Павлови все ще причувало ся

її пронизуюче, страшне завиванє, і він хрипливо кричав: — Мовчи!

І, переклавши ніж з лівої руки, мокрої і слизької вправу, ударив з верху раз по другий і захрипів — мовчи!

Тіло тяжко упало з стола і глухо ударило ся волосатою потилицею. Павло склонив ся і подивив ся на нього: голий, високий живіт ще підносив ся і опускав ся, як в міхур, з котрого треба було випустити воздух. Потім Павло випрямив ся і з ножем в руці цілий червоний, як мясник, з розірваної в бійці губою, повернув ся до дверий. Він сумно очікував крику, галасу шалених криків гніва і мести, а тут страшна мовчанка вразила його. Ані звуку не було, ані зітханя, ані шелесту. На годиннику колисав ся маятник (махало), і не було чути руханя; з вістря ножа спадали на підлогу густі краплі крови — і вони повинні були дзвеніти, а вони не дзвеніли. Начеб раптово і несподівано урвали ся і завмерли всі звуки в світі івсі його живі голоси. І щось загадкове і страшне було за закритими дверима. Вона мовчки надувала ся, як той живіт, що був проколений сеї хвилі, тремтіла і в мовчаливій аґонії упадала. І знова надувала ся і знова упадала з завмераючою тремою, і з кождим разом темна щелина з верху живота ставала ширшою і зловіщуючою. Невиразимий страх був в сім німім і грізнім натиску, — страх і страшна сила, начеб цілий чужий, незрозумілий і злий світ мовчки і шалено ломав ся в тонкі двері.

Поспішно і уважно Павло відкинув з грудий лиякі куски сорочки і ударив себе ножем в бік, проти серця. Кілька секунд він стояв ще на ногах і великими блискучими очима дивив ся на трясучі двері. Потім він зігнув ся, присів і повалив ся...

В ту ніч до самого ранку задихало ся в свинцовім тумані зимне місто. Безлюдні і мовчаливі були його глубокі вулиці, і в саду спустошенім осеню тихо умерали на зломлених стебельках одинокі, сумні цвіти.

Екстра, екстра
Штіфе Іване
Екстра всі парафіяне!

Бо хто хоче насміятись
Мусить міцно вперезатись
І то шнурком новов модов
Старокрайським головодом.

«Але чому? Ну, в
Везу «ОСУ«, з
Буде сміху, буде п
До нестями, до р

Бо «ОСА«, то цр
Буде смуток з хати
За доляра цілий р
Аж вас розболить

Хто пришле цілу-річну передплату на часопи
той дістане даром за 50с книжок.

"OSA" Publishing C

1926 West Huron Street

Chicago, Ill., U. S. A.

